

Diakonie na Těšínském Slezsku

Těšínské Slezsko patří k nejstarším historickým územním celkům ve střední Evropě. Jeho legendární počátky sahají až do roku 810, kdy se údajně u studny na pravém břehu řeky Olzy (Olše) náhodně setkali po dlouhých putováních slovanskými zeměmi tři synové bájného polského knížete Boleslava – Lešek, Měšek a Těšek. Z radosti ze setkání založili na tomto místě město, které nazvali Těšín („cieszyć się“ znamená v polštině „radovat se“). Diskuse o věrohodnosti této legendy přenechme historikům a vlastivědcům, jakkoli prastará studna v historickém středu Těšína, kameny vyzděna a zatřešena umělecky pěkným přístřeškem v secesním slohu z dob habsburské monarchie, dosud dává vodu. Tok řeky Olzy, který vyvěrá z pramenů pod severními stráněmi Slezských Beskyd, protéká Těšínem a od roku 1920 tvoří státní hranici. Údolím Olzy a Jablunkovským průsmykem, vzdáleným 40 km jižně od města, vede jedna z nejstarších obchodních cest spojující sever a jih Evropy, Severní moře s Černým. Cesta údolím Olzy je odnoží slavné Jantarové stezky, která za Jablunkovským průsmykem, na Slovensku, pokračuje údolím řek Kysuce a Váhu k Dunaji a podél tohoto veletoku až ke břehům Černého moře. Dominantou města Těšína je mohutná dvacet sedm metrů vysoká věž zdobená erby Piastovců. Z tloušťky jejího zdiva lze odvodit, jak mohutně byl opevněn hrad, který toto město a cestu vedoucí podél řeky kdysi chránil. U věže stojí rotunda z 11. století, nejstarší dochovaná stavba na Slezsku, která je zasvěcena sv. Mikuláši, ochránci a patronovi obchodníků. Je zobrazena na polské bankovce o hodnotě dvacet zlotých.

Křesťanství dorazilo do Těšína v roce 965, o rok dříve než do Krakova. Těšínská knížata z dynastie Piastovců panovala na tomto území od 10. století až do smrti poslední piastovské kněžny Alžběty Lukrécie v roce 1653. Po roce 1163 však těšínská Piastovci již neholdovali svým příbuzným, polským panovníkům v Krakově, nýbrž panovníkům českým – a tudíž knížatům Svaté říše římské (princeps imperii), neboť v lenním svazku s nimi mohli lépe zajistit obranu svého knížectví. Jablunkovský průsmyk byl totiž odedávna tradiční bránou pro pravidelné vpády nomádů z východoevropských stepí, Dálného i Blízkého východu, především kočovných Mongolů, Tatarů či Turků. Dobytím těšínského hradu se jim otevřela cesta podél Olzy a dále, po přeplavení Odry, pak šikoká rovina směrem ke Svaté říši římské. Na ní mohli úspěšně uplatnit svou strategii masivního bleskového útoku na svých rychlých a obratných konících, během něhož loupili a pálili bohatá slezská města a vesnice a ponechávali za sebou spálenou zem.

V roce 1241 dotáhli Mongolové až k dolnoslezskému městu Lehnice (Liegnitz, dnes Legnica, PL), kde spojenými silami slezských knížat a českého krále byli konečně poraženi. Strategický význam Těšína pro obranu a obchod byl tedy zcela zásadní. Těšínský kníže tudíž patřil k prominentním knížatům v Českém království. Patrně nejvýznamnějším z nich byl v době vrcholného středověku

Přemyslav Těšínský (Noszak), nejvyšší ministr císaře Karla IV.¹

Otec Karla IV., český král Jan Lucemburský, připojil Těšínské knížectví k oblasti svého přímého politického vlivu, když totiž v roce 1335 podepsal na hradě Trenčíně s vyslanci polského krále Kazimíra III. Velikého a uherského krále Károly I. Róberta de Anjou smlouvu stanovící přesné hranice mezi smuvními státy.² Od té doby se stalo Těšínské knížectví spolu s celým Slezskem lénem Koruny české, a tím i pevnou součástí Svaté říše římské.

Po osudné bitvě u Moháče roku 1526, ve které padl český král Ludvík Jagellonský, zdědil země Koruny české Ferdinand I. Habsburský. Když pak roku 1653 těšínská větev Piastovců vymřela, připadlo Těšínské knížectví jako odumřelému českému králi dědičně. Císařovna Marie Terezie sice většinu Slezska v polovině 18. století po prohraných válkách s Pruskem ztratila, avšak knížectví Těšínské a Opavské spolu s Krnovskem zůstaly i nadále součástí Království českého, jehož byla královnou. Těšínské knížectví pak Marie Terezie v roce 1653 zakoupila coby „odumřelé léno Říše“ a věnovala je své oblíbené dceři Marii Christině, pozdější choti knížete Albrechta Sasko-Těšínského, čímž je připojila dědičně k „Domu Habsburskému“, protože bylo Těšínsko až do pádu habsburské monarchie po 1. světové válce spravováno přímo z Vídně.

Můj otec Paul Danyš, narozen r. 1907 v Těšínském knížectví, jedenáct let před pádem habsburské monarchie, nosíval až do své smrti v roce 1975 v kapse své vesty pětikorunovou stříbrnou minci s portrétem císaře a maďarským nápisem „Ferencz József I.“, po kterém následovaly zkratky jeho titulů: „K.A.CS.ÉSM.H.S.D.O.AP.KIR.“ Takové mince s maďarským nápisem byly v Těšínském knížectví, které tehdy hraničilo na Jablunkovském průsmyku s uherskou částí společné monarchie, běžně v oběhu. Vkládali ji hosté na křtinách novorozencům pro štěstí do kolébky.

Těšínské knížectví tvořilo na začátku XX. století území o přibližné rozloze 2500 km² s asi 600 000 obyvateli. Spolu s Opavskem a Krnovskem bylo součástí korunní země Rakouské Slezsko. Její hlavní město Těšín bylo na jihu vzdáleno jen přibližně čtyřicet km od uherské hranice. Dnes se nachází ve stejných místech hranice České republiky se Slovenskou republikou. Na severu sousedilo Těšínské knížectví s Pruským královstvím, později, po sjednocení Říše v roce 1891, s Německým císařstvím. Hraniční přechod na mostě přes Odru ve městě Oderberg (Bohumín) se nacházel přibližně čtyřicet kilometrů severozápadně od Těšína. Od roku 1945 vede tudy hranice s Polskem.

Když se na podzim r. 1918 Habsburská monarchie rozpadla, bylo Těšínsko vtaženo do zmatků

¹ Bartoš, F.M., *Čechy v době Husově*, str. 8.

² Trenčínská smlouva byla uzavřena dne 24. srpna 1335 mezi Janem Lucemburským a vyslanci krále Polska (Kazimierz III. Wielki) a Uher (Karóly I. Róbert de Anjou), stvrzena během osobního jednání všech tří králů v uherském Vyšehradě (Visegrad) koncem r. 1335 a ratifikována polským králem v Krakově teprve 9. března 1339. Tehdejší dohoda tří králů dala jméno spolupráci mezi státy dnešní „Vyšehradské čtyřky“.

provázejících nové státně-politické uspořádání střední Evropy. Hranice na území Těšínského Slezska byly přesouvány čtyřikrát. V roce 1920 bylo Těšínsko včetně jejího hlavního města rozděleno mezi Československo a Polsko a tento stav trvá prakticky dosud. Hranice z roku 1920 dnes dělí historické území Těšínského knížectví mezi Českou republiku a Polsko. Po Mnichovské dohodě a následné 1. vídeňské arbitráži počátkem listopadu 1938 bylo Těšínsko dočasně znovu sjednoceno a do konce srpna 1939 se stalo součástí Druhé republiky polské (II. Rzeczpospolita). Po vypuknutí 2. světové války 1. září 1939 až do 3. května 1945 se stalo součástí německé tzv. Třetí říše. V důsledku toho se můj otec stával během svého života postupně občanem pěti různých států. Sloužil jako voják dvěma různým, vůči sobě znepřáteleným vojenským mocnostem, a jako věřící luterán byl členem pěti různých evangelických církví, při čemž ony všechny se odvolávaly (a dodnes odvolávají) na stejnou Augsburgskou konfesi jakožto závaznou formuli vyznání své víry. Kromě doby strávené ve vojenské službě sedával jako úředník u stejného psacího stolu, ve stejné kanceláři, bez ohledu na stát, pro který pracoval, a jako luterán ve stejné kostelní lavici bez ohledu na církev, jíž „jeho kostel“ zrovna patřil.

Tímto komentářem budiž vysvětlen zvyk mého otce nosit v kapse své vesty onu starou minci s podobiznou císaře. Občas, zvláště v dobách komunistické diktatury, ji z vesty vyndával, aby s její pomocí během různých diskusí v důvěrném kruhu přátel komentoval panování té či oné vlády, toho či onoho církevního vedení. Pronášel k tomu šeptem poznámku – donášec slídlil tehdy všude - že „žádné státní či církevní vrchnosti nevládly a nevládnou lépe, než ten tady“ a s přimhouřením oka ukazoval na podobiznu císaře Františka Josefa. Pro mého otce byla monarchie starého mocnáře kotvou stability a univerzality státní moci a garantem tolerance mezi národnostmi a konfesemi.

Budiž také zmíněno, že luteráni v Těšínském knížectví neměli po roce 1610, kdy kníže Adam Václav konvertoval ke katolicismu, na růžích ustláno. Zvláště po roce 1653, když po smrti poslední kněžny z rodu Piastovců, Alžběty Lukrécie, která protestanty ještě jakž-takž tolerovala, připadlo území Těšínska pod žezlo Habsburků.

Pro ty čtenáře, kterým nejsou dějiny luteránů v Těšínském knížectví známy, připomenu několik důležitých událostí:³

- Roku 1545 převzal vládu nad Těšínskem kníže Václav III. Adam (1528 - 1579). Jeho obyvatelé byli v té době z velké části pod silným vlivem Lutherova učení. V roce 1568

³ Zde odkazuji na článek biskupa Tomáše Tyrlika (Tyrlik, T. *Die spirituellen und charismatischen Bewegungen in der Schlesischen Evangelischen Kirche A.B. in Tschechien* [Duchovní a charismatické hnutí ve SCEAV v Čechách], In: *Lutherische Kirche in der Welt, Folge 54, 2007, 123-137*) a na sborník konference nadace Haus Oberschlesien (*Die konfessionellen Verhältnisse im Teschener Schlesien vom Mittelalter bis zur Gegenwart* [Konfesionální poměry na Těšínském Slezsku od středověku po současnost], Hrg. Chmiel, P. – Drabina, J., nadace Haus Oberschlesien, Rattigen 2000.)

- vydal kníže církevní řád, jehož nařízeními uváděl Lutherovo učení do praxe.
- O šestnáct let později, v roce 1586, vydala vdova po knížeti, Kateřina Sidonie, aktualizované církevní zřízení, které prohlubovalo a doplňovalo zřízení jejího chotě.
 - Syn knížecího páru Adam Václav (1594 - 1617) však v roce 1610 konvertoval ke katolicismu a začal omezovat náboženská práva a svobody evangelíků.
 - Po Vestfálském míru r. 1648, a především po smrti poslední piastovské kněžny Alžběty Lukrécie (1625 - 1653), došlo k silné rekatolizaci země.
 - Na skutečnosti, že protireformace nemohla slavit konečné vítězství, a že evangelické obyvatelstvo zůstalo navzdory intenzivnímu pronásledování ze strany jezuitského řádu ve velké míře evangelické, měl velkou zásluhu zejména luteránský kněz, básník, spisovatel a hudební skladatel Jiří Třanovský (nar. v Těšíně r. 1591), přezdívaný často jako *slovanský Luther*, i když výstižnější by po mém soudu bylo označení *slovanský Paul Gerhard*. On totiž pomocí svých duchovních písní, které byly mnohokrát vytištěny ve zpěvníku *Cithara Sanctorum*, šířil učení wittenberského teologa mezi slovanskými obyvateli habsburské říše. Opakované vydávání a rozšiřování tohoto zpěvníku, české Bible kralické nebo později polské Bible gdaňské a postil – totiž sbírek kázání evangelických teologů - pomáhaly protestantskému obyvatelstvu na Těšínsku obstát v dobách nejtěžšího pronásledování.
 - Intervence švédského krále Karla XII., jednoho z garantů Vestfálského míru, u rakouského císaře Josefa I. vedla v roce 1707 k uzavření tzv. Altrandstädtské konvence, která opětovně potvrzovala některá práva evangelíků ve Slezsku. Díky obratně vedeným jednáním švédského „exekutora“ Henniga, svobodného pána ze Strahlenheimu, došlo dne 8. února 1709 ve Vratislavi k podpisu tzv. „Exekučního recesu“ (*Executionsrezess*), který nad rámec konvence vyhověl dvěma dalším žádostem protestantů v habsburské monarchii. Vedle zřízení rytířské akademie v Lehnici byla povolena výstavba šesti „kostelů milosti“ (*Non quidem ex pacto ... sed ... in gratiam ...*). Jediný v Horním Slezsku a zároveň jediný, který dodnes slouží svému původnímu poslání, je „Chrám milosti“ v Těšíně.
 - Díky tomuto těžce vybojovanému *Exekučnímu recesu* byla navzdory přetrvávajícímu odporu ze strany římskokatolické církve **právně** zaručena existence luterského sboru v Těšíně, a to i po válkách o Slezsko za panování Marie Terezie, kdy těšínský sbor zůstal jediným evangelickým sborem v celém Rakousku. Chrám milosti v Těšíně se později stal „mateřským sborem mnohých zemí“, jak jej nazval historik Oskar Wagner.
 - Roku 1781 vydal císař Josef II. tzv. Toleranční patent, kterým povolil existenci tří dalších křesťanských církví ve své monarchii. Tím mj. umožnil potvrzování a-katolických

duchovních skrze těšínskou konzistoř, která byla o tři roky později přestěhována do Vídně.

- Od tolerance (strpení) protestantů k jejich zrovnoprávnění však vedla ještě dlouhá cesta. Stalo se tak teprve 8. dubna 1861, kdy císař František Josef I. vydal tzv. Protestantský patent, kterým zaručoval „po všechny časy“ nekatolickým poddaným rovnost před zákonem.⁴
- Protestantský patent však klidný život evangelíkům v Rakouském Slezsku nezajistil. Inkoust pod dokumentem ještě pořádně nezaschl, když na Těšínsku vypukly nové rozpře. Tentokrát nikoli z důvodů náboženských, nýbrž národnostních. Dokud totiž setrval nátlak ze strany římskokatolické církve podporovaný státní mocí, drželi těšínské evangelíci pospolu. O nedělích a svátcích se v Chrámu milosti sloužilo několik bohoslužeb, a to postupně ve všech třech zemských jazycích: polsky (přesněji řečeno v místním šlonzáckém dialektu) s Biblí gdaňskou v ruce, česky (v lašském dialektu)⁵ s Biblí kralickou v ruce, a německy s Biblí v překladu Martina Luthera. Také církevní svátosti a životní události, jako křest, svatba a pohřeb (kazuálie) byly slaveny podle potřeby jednotlivých rodin v jednom z těchto jazyků (resp. dialektů).
- V průběhu XIX. století byla rozněcována nacionální myšlenka, která uváděla slovanské národy do varu. Nejen učení Lutherovo a Melanctonovo pochází z Německa, nýbrž také Herderova filozofie. Kapitola o Slovanech v jeho epochálním díle *Myšlenky k filozofii dějin lidstva* (*Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, první vydání z roku 1791), která těmto národům slibovala zvláštní poslání v dějinách světa, vedla k probuzení dosud neznámé slavofilie (myšlenky slovanské vzájemnosti). Ta podpořila významnou měrou odpor proti „plíživé germanizaci“ v habsburské monarchii, a o sto let později byla předmětem „kulturního boje“ („Kulturkampf“) Němců pod vedením kancléře Bismarcka ve sjednoceném Německém císařství. Sítil nacionalismus mezi jednotlivými evropskými národy, v jehož důsledku se nakonec rozpadla i mnohonárodnostní monarchie na Dunaji. Staré zřízení zemské brzy leželo v troskách a vznik nových států na základě národního principu byl doprovázen projevy, které by bylo možné popsat slovy Thomase Hobbesa „bellum omnium contra omnes“ (válka všech proti všem). Evangelické církve svým původem místní, lidové, byly vtaženy do víru těchto událostí jako málokterá jiná společenská seskupení. Nezřídka je dokonce samy provokovaly a rozdmýčávaly.

⁴ Oficiální právně přesné pojmenování evangelických křesťanů v Rakousku od Tolerančního patentu Josefa II. z r. 1781 až k Protestantskému patentu Františka Josefa I. z r. 1861 bylo *A-katholiken* (Nekatolíci).

⁵ Lašský dialekt písemně zachytil básník Ervin Goj z Frýdku, písaři pod pseudonymem Óndra Łysohorský, ve svazku *Laško poezija 1931-1977*, Hrsg. Marvan, J. – Gan, P., Böhlau Vg, Köln-Wien 1988. Lidové tradice Lachů zhudebnil Leoš Janáček v *Lašských tancích* (1889-1890).

Důsledky toho byly příliš smutné. V jejich líčení tady nebudeme pokračovat, politické dějiny nejsou ostatně předmětem této kapitoly!

Ústředním tématem je současnost evangelické církve v této části střední Evropy a její diakonie. Nicméně nemohu zde nezmínit některé otázky, které si často kladu, totiž, jak si mohli lidé v církvi (jako například můj otec), kteří prožili obě světové války i obě diktatury XX. století, zachovat svou víru v Boha i důvěru k lidem? Co je vedlo, aby obstáli v náročných zkouškách, které složitá doba s sebou přinášela?

Abychom mohli těmto otázkám porozumět a nalézt na ně odpovědi, musím se ještě vrátit několik kroků zpět do minulosti. Jak lze pochopit, že se široké vrstvy obyvatelstva Těšínského knížectví, které bylo v době reformace z 90% evangelické, nestaly po třicetileté válce a po smrti poslední piastovské kněžny ze dne na den poslušnými římskokatolickými poddanými rodu Habsburků, ba, právě naopak?

Navzdory bezohlednému náboženskému útlaku scházeli se evangelíci z měst i vesnic k tajným bohoslužbám v hustých lesích Beskyd. Šlechtické stavy v knížectví se odvolávaly na dohody Vestfálského míru a v jeho rámci vyjednaná náboženská práva. Na svých statcích nadále zaměstnávaly evangelické faráře a učitele, své děti nechávaly vzdělávat dle Augsburské konfese a pokoušely se brzdit císařův záměr – celkovou rekatolizaci země – psaním mnohých petic spřáteleným německým a skandinávským stavům i panovníkům.

Za těchto okolností byla země a její obyvatelé otevřenější k mnohem radikálnějším duchovním směrům, než byla tehdy převládající luterská ortodoxie. Zatímco „praxis pietatis“ našla odezvu u řadových věřících v tajných bohoslužbách po domech a v lesích, posílala luteránská šlechta své děti a nadané poddané za vzděláním přímo k Augustu Hermannu Franckemu do Halle nad Sálou. Proto ani nepřekvapí, že otec hallského pietismu sám využíval každou příležitost k podpoře svých stoupenců na Těšínsku.

Na podzim r. 1706 přijel Francke osobně do Altrandstädtu, aby se zastal evangelických Slezanů u švédského krále Karla XII. Spojoval s tím dalekosáhlé plány na podporu tajného protestantismu ve východní a jižní Evropě. Z tohoto důvodu podporoval také stavbu Chrámu milosti v Těšíně. Spojení s hallským pietismem sbor nábožensky utvářelo, ale také zatěžovalo – a to hned od samého počátku. Při dosazování pěti farářů pro sbor Chrámu milosti byli zohledněni také dva teologové navržené Franckem. Pro odpor Vratislavské konzistoře nepovolil však Vídeňský dvůr jejich potvrzení, pročež museli oba faráři Těšín v roce 1710 opustit.⁶ Obdobně se stalo i třem

⁶ Srov. Patzelt, H., *Der Pietismus im Teschener Schlesien 1709-1730*, Göttingen 1969, S. 48-50. Polské vydání Cieszyn 2010. ISBN 978-83-60431-58-0, str. 44-47.

jiným farářům Chrámu milosti, kteří byli spolu s rektorem a konrektorem školy na základě císařského dekretu z 21. ledna 1740 vyhoštěni ze země.⁷

Na základě Altrandstädtské konvence byly na území Slezska sice znovuotevřeny tři konzistoře, avšak za podmíněk, z nichž bylo zřejmé, že jsou součástí rakouského státního systému. Měly se starat především o klid a pořádek mezi nekatolíky.

Altrandstädtská konvence nebyla koncipována jako „milost“ císaře, ale spíše jako nástroj kontroly. Při výběrových rozhovorech s uchazeči na místo faráře nebo učitele nešlo nikdy jen o posuzování jejich znalostí teologie, církevní správy či o jejich pedagogické schopnosti, nýbrž vždy také o loajalitu k habsburské monarchii.

„Přiznání se ke státem uznané Augsburské konfesi a zároveň jednoznačné odmítnutí kalvinistů, pietistů a blouznivců mělo zásadní význam.“⁸

Altrandstädtská konvence tedy vedla k integraci slezského luterství (a to pouze luterství!) do rakouského katolického státního systému.

Zároveň se však v rámci tohoto luterství rodil skrytý odpor („disent“), který se projevoval ve formě pietismu, a který se vždy znovu probouzel a vzkvétal v dobách, kdy byla ohrožena svoboda víry.

Myslím, že tato skutečnost má rozhodující význam pro pochopení duchovní situace těšínského luterství i dnes.

Těšínský luterán si byl hořce vědom významu císařské „milosti“, díky níž mohl svou víru žít v rámci omezené legality, zároveň si však byl vědom toho, že poslušnost vůči zákonům je jen jakousi „klec“, v níž sice vezdejší život žít musí, svůj „pravý život“ však žije ve víře v jiného císaře a krále, totiž v onoho krále, kterému jako jedinému patří všechna čest. Toto dilema je pramenem určité loajality vůči státní moci, ale zároveň pramenem disentu, který se projevuje v pietní úctě vůči tomu, kdo je skutečným pánem života – Ježíši Kristu. Těšínské luterány měli jasno v tom, že „o svobodě křesťanské“, pod římskokatolickým císařem lze pouze „snít“. Proto se pietismus z duchovního života těšínských luteránů vymýtiti nedá. Byl vždy přítomen – a projevuje se i dnes – ve skrytu jejich duchovního života. Pietismus posiluje trpělivost v dobách politického útlaku různého druhu, ve své podstatě však vede k odporu proti nesvobodě.

⁷ Srov. Wagner, O. *Mutterkirche vieler Länder. Geschichte der evangelischen Kirche in Herzogtum Teschen 1545-1918/19* [Mateřský sbor mnoha zemí. Dějiny evangelické církve v Těšínském knížectví 1545-1918/19], Hermann Bühlaus Nachf., Wien/Köln/Graz 1978, S. 60-96.

⁸ Schott, Chr.-Erd. *Kinderbeten und Gnadenkirchen, zu den frömmigkeitsgeschichtlichen Formen der Altrandst. Konvention (1707-1709) in Schlesien*. [Modlitby dětí a kostely milosti. K formám zbožnosti v době Altrandstädtské konvence (1707-1709) ve Slezsku.] Manuskript přednášky, která byla přednesena v rámci výročního zasedání *Verein für schlesische Kirchengeschichte e. V.* (Spolku pro slezské dějiny církve) ve Vratislavi v květnu 2007.

V polštině se rozšířilo rčení „uparty, jak luter spod Cieszyna“ (tvrdohlavý, jako luterán od Těšína).

A tak se stal Těšín zázemím protikatolického luterského odporu v západní, rakouské části dvojí monarchie, tak jako Debrecen se ve východní části imperia stal centrem maďarského kalvínského odporu proti státnímu katolicismu habsburského mocnářství.

Skrytý pietismus se projevil intenzivněji znovu ke konci 19. století a plně se rozvinul v probuzeneckých hnutích v průběhu 20. století. Provázel proces zrání národních států po první světové válce a pomohl přežít ve víře v dobách nacismu a komunismu. Abychom se dostali ke kořenům tohoto fenoménu, vrátíme se nyní v našem líčení ještě k počátkům industrializace Těšínska v polovině XVIII. století a poté do doby „modernismu“ ve století dvacátém.

Chtěl bych poukázat na skutečnost, jak pietismus těšínských luteránů reagoval na potřeby jednotlivých období a jaké formy víry přijímal, abychom nakonec mohli lépe porozumět i naší současnosti.

Proces industrializace v Těšínském knížectví je těsně spjat s objevem ložisek železné rudy v Beskydech (1772) a kamenného uhlí v okolí Karviné (1776) a Moravské Ostravy (1783). Právě po prohraných slezských válkách postavil kníže Albert Sasko-Těšínský, zeť císařovny Marie Terezie, v Ustroni huť a později (r. 1815) slévárnu zvonů (což byl svým způsobem „euphemismus“ pro slévárnu kanónů). Tento průmyslový podnik byl roku 1839 přestěhován do pozdějšího města Třince, mého rodiště.

V průběhu 19. století nastal prudký rozvoj průmyslu i ve východních oblastech Horního Slezska. Těšínsko a nedaleká Ostrava se svým okolím se staly nejvýznamnějšími oblastmi těžby uhlí a produkce železa a oceli v celém Rakousko-Uhersku. Stojí za pozornost, že tento rozvoj průmyslu se uskutečnil v kraji se značným podílem protestantů.

Během stavby Chrámu milosti v Těšíně byl založen i vzdělávací ústav, z něhož se později vyvinulo významné evangelické gymnázium. V Bílsku (Bielsko) pomohl zase farář a ředitel Diakonie z Kaiserswerthu (dnes část města Düsseldorf v Porýní-Westfálsku), Theodor Fliedner založit v roce 1867 luterský vzdělávací ústav pro učitele – jediný svého druhu v tzv. předlitavské části rakouského císařství. A tak úroveň vzdělání na Těšínském Slezsku ve srovnání s jinými zeměmi habsburské monarchie rychle rostla. To přirozeně napomáhalo jednak rozvoji průmyslu, jednak růstu duchovního uvědomění zdejších evangelíků.

Rozmach průmyslu s sebou ovšem přinesl také mnoho negativních jevů, především přistěhovalectví z jiných korunních zemí monarchie (především z Haliče), ba i ze zahraničí (Rusko) a migraci průmyslových pracovních sil (např. mezi Porýním, Horním a Rakouským Slezskem). Migrace způsobovala rozdělení rodin, industrializace vedla k práci žen a nezletilých

děti a k celé řadě dalších sociálních problémů. Na okrajích průmyslových měst Horního a Těšínského Slezska, v ostravských a karvinských koloniích, vyrůstala „vykořeněná“, mnohonárodnostní a mnohokonfesní průmyslová společnost, která byla poznamenána různými psychickými deprivacemi, rostoucím alkoholismem a celkovým zanedbáním.

Ovšem také domácí venkovští obyvatelé na Těšínsku, po národnostní a konfesní stránce dosud převážně ještě uvědomělí a stabilní, se postupně stávali ve značné míře dělníky, kteří museli docházet na „šichtu“ do hutě nebo do dolu, mnohdy hodně vzdálených, a mimoto pracovat po večerech, ba po nocích, na pozemcích svých po předcích zděděných zemědělských hospodářství.

Jak na to reagovala evangelická církev?

Ta byla Protestantským patentem z r. 1861 se svým proněmecky nakloněným vedením v čele se seniorem (superintendentem) dr. Theodorem Haasem (+ 1909) plně integrována do struktur rakouského státního systému. Rozvíjela však vzornou charitativní a pedagogickou činnost, která se projevovala zakládáním četných sociálních ústavů a vzdělávacích institucí. Z nich jmenujme aspoň evangelickou nemocnici v Těšíně, ústav pro nevidomé, ústav pro lidi s duševním postižením, aj. Ve spolupráci s Franckeho ústavu v Halle nad Sálou vznikl domov pro sirotky, ve spolupráci s Diakonissenmutterhaus (Domovem matek diakonek) ve Výmaru zase domov pro matky s dětmi. V 60. letech byla založena Střední škola reální (1861) a již výše zmíněný vzdělávací ústav pro učitele v Bílsku (1867).

Církev se zároveň snažila o zmírnění bídy i na slezském venkově. Obyvatelé vesnic na Těšínsku byli od nepaměti převážně slovanského původu a mluvili nářečím blízkým polštině. V průběhu 19. století se stali hlavními nositeli církevního života, a to především po roce 1848, kdy vliv a význam evangelických šlechtických stavů značně zeslábl. Na těchto lidech spočívala také největší finanční zátěž při stavbě evangelických modliteben po vydání Patentu tolerančního (1781) a při budování kostelů po vydání Patentu protestantského (1861).

Od r. 1781 vzniklo na Těšínsku celkem jedenáct samostatných luterských sborů. Jenom ve třech z nich mluvili věřící většinou německy. Ve všech ostatních sborech hovořili věřící jazyky slovanskými, respektive dialekty (ve východní části Těšínska polskými, v západní části lašsko-moravskými). Mezi těmito z jedné strany slovansky a z druhé německy mluvícími evangelíky existovaly přirozeně velké rozdíly – sociální, kulturní a majetkové. Ve městech jako Těšín nebo Bílsko a v rostoucích průmyslových metropolích jako Třinec, Karviná, Fryštát, Moravská a Slezská Ostrava, Bohumín – tedy především ve městech na levém břehu řeky Olše – vznikala v té době nová společenská vrstva, která byla silně ovlivněna německou technikou a kulturou, profesně mluvila německy a navštěvovala německé vzdělávací a kulturní instituce. Tím se začala výrazně odlišovat od venkovské populace. Z původních rolnických nebo řemeslnických rodin se rekrutovali inženýři, mistři v továrnách, hutích i dolech, technici různých profesí i podnikatelé...

V důsledku toho se v městských církevních sborech utvářela německví nakloněná vrstva, jakási „*high-church*“ v protikladu ke „slovansky“ hovořícím vrstvám „*low-church*“ na vesnici. V církevní konzistoři však rozhodovali především příslušníci početně slabší proněmecky orientované prvně jmenované skupiny. Jejím reprezentantem byl především již zmíněný superintendent dr. Theodor Haase, nadaný organizátor církevního života, skvělý řečník, brilantní kazatel, a dokonce člen vídeňského Herrenhausu (horní komory parlamentu).

Zástupcem a mluvčím slovanské části evangelického obyvatelstva na Těšínsku se stal pastor Karol Kulisz, který v dalším rozvoji evangelické církve na Těšínském Slezsku sehrál klíčovou roli. Narodil se 12. června 1873 v Dzingelau / Dzięgielowie (dnes v Polsku), který tehdy parochiálně patřil ke sboru Chrámu milosti v Těšíně. Po maturitě na těšínském evang. gymnáziu studoval teologii ve Vídni a později v Erlangenu. Zde poznal díla Wilhelma Löheho a jeho diakonické ústavy v Neuendettelsau. Toto setkání mělo rozhodující vliv na jeho další život a pastorační práci. V r. 1898 se vrátil domů a byl ordinován v evangelickém sboru v Cameral Ellgoth (Ligotka Kameralna, Komorní Lhotka). Věřící z tohoto horského sboru pracovali z velké části v železárnách a v dolech. Potýkali se s mnoha sociálními problémy, které s sebou přinášela průmyslová revoluce. Pastor Kulisz, inspirován dílem pastora Löheho a probuzeneckým hnutím, vykonával své povolání a úřad velice svědomitě. Na věřící ve svém sboru se snažil působit dvěma způsoby: usiloval o jejich duchovní „probuzení“ a zároveň o zlepšení jejich těžké každodenní sociální situace.

V r. 1903 zasedala v Breslau (Vratislav, dnes Wrocław) Výroční konference říšskoněmeckého evangelického hnutí *Christliche Gemeinschaft* (Křesťanského společenství)⁹, které se Karol Kulisz zúčastnil. Ve svém projevu poukázal na těžkou situaci ‚slovanského obyvatelstva‘ ve své domovině. Jeho výzva účastníkům konference: „Nezapomeňme na Slezany a Slovany!“ (sic!) nezůstala bez odezvy. Ještě ve stejném roce založilo hnutí *Christliche Gemeinschaft* „*Missionsbund für Südosteuropa*“ (Misijní svaz pro jižní a východní Evropu) s ústředím v Katovicích. *Missionsbund* připravoval spolupracovníky pro misijní práci mezi Slovany v celé habsburské monarchii.

V roce 1905 vydal Karol Kulisz v Těšíně programovou stať s názvem *Czego chcemy* (Co chceme), a v Zemském (korunním) úřadě v Opavě dal zaregistrovat náboženský spolek „*Spółeczność Chrześcijańska*“ (Křesťanské společenství). Spolkové stanovy byly schváleny rozhodnutím tohoto úřadu ze dne 21. listopadu 1906.¹⁰

Ve stejném roce 1905 uspořádal Kulisz se svým věrným ‚spolubojovníkem‘ pastorem dr. Janem

⁹ Obst, H. *Apostel und Propheten der Neuzeit*, Göttingen 2000.

¹⁰ Kaczmarczyk, St. *Probuzenecká hnutí na Těšínském Slezsku*, závěrečná práce na Evangelické teologické fakultě v Bratislavě, 1959.

Pindórem v Komorní Lhotce konferenci, které se zúčastnili tehdy známí misionáři Dr. Friedrich Wilhelm Baedeker a Dr. Paul Wißwerde¹¹, jak rovněž zakladatelka diakonického střediska v Miechowitz (Miechovicích, dnes Polsko) Eva von Thiele-Winckler a slovenská spisovatelka Kristína Royová, dodnes hodně čtená autorka knížek pro děti.

Pastor Kulisz se angažoval i v křesťanském sdružení mladých mužů YMCA a navázal vztahy s anglosaskými a skandinávskými církvemi. Touto aktivitou chtěl rozvíjet a prohlubovat duchovní život členů sborů, pochopení probuzeneckých proudů a zároveň praktickým způsobem zmírnit sociální problémy obyvatel.

Dalším krokem na této cestě bylo založení diakonického střediska Bethesda r. 1917. Kulisz si byl především vědom toho, že duchovní úroveň členů svého sboru se mu podaří povznést především prostřednictvím spisovného jazyka. Zdejšímu dialektu byla bližší spisovná polština než čeština. Proto zvolil pro sborové potřeby polštinu a stal se jejím hlavním propagátorem na Těšínsku.

Avšak toto probuzenecké působení ve prospěch slovanských členů církve se zcela míjelo s oficiální církevní politikou, kterou utvářelo proněmecky smýšlející vedení podporované z Vídně, v čele se superintendentem doktorem Theodorem Haasem.

Podobně jako pietismus v 18. století nezapadal do rámce Altrandstädtské konvence, tak ani probuzenecké hnutí, úsilí slovanských luteránů a snahy pastora Kulisze se neshodovaly s koncepcí vídeňské církevní politiky.

Liberální teologové, jako např. dr. Theodor Haase, a teologové luterské proněmecké ‚high-church‘ měli málo porozumění pro prostou víru beskydských horalů. A to tím méně, že při jejím vyjadřování mluvili slovanskými dialekty nikoli kulturním spisovným jazykem Lutherovým.

Nicméně Karol Kulisz vlastně Luthera následoval a to v tom, že se díval „na pysky“ svých „oveček“, hovořil s nimi jejich jazykem, a tak je vedl ke konfesní zralosti. Proto také založil v r. 1905 výše zmíněný spolek *Spolecznosc Chrześcijańska* (Křesťanské společenství). Chtěl tím probudit svůj církevní lid k hlubšímu přemýšlení o víře v praxi. Zanedlouho se však ocitl ve stejné krizi, jako kdysi Wilhelm Löhe ve sporu s Bavorskou lutherskou konsistoří.

Pastor Karol Kulisz se těšil podpoře nejenom ve svém vesnickém sboru, ale také mezi polsky mluvícími členy Chrámu milosti v Těšíně. Právě zde byl v předvečer první světové války v roce 1914 s rozhodnou podporou „Křesťanského společenství“ zvolen pastorem. Tato volba však už nebyla potvrzena tehdejší císařsko-královským církevním úřadem ve Vídni.

¹¹ Dr. Wißwerde, Paul (1880-1963), od 1935 vede Predigerbruderschaft (bratrstvo kazatelů) a Reichgottesarbeiter-Vereinigung (sdružení pracovníků Božího království), srov. S Kaczmarczyk, aaO, s. 18nn. Dr. Baedeker, Friedrich Wilhelm (1823-1906), nar. v Poruří, usedlý v Anglii, misionář v Rusku, spoluzakladatel Ev. Alliance

Vypukla první světová válka, která měla na Těšínsku katastrofální následky. Habsburská monarchie se po jejím ukončení rozpadla a Těšínské knížectví bylo v roce 1920 rozděleno mezi nově vzniklé nástupnické státy: Československo a Polsko. Zatímco sbory na pravém břehu řeky Olzy byly vtěleny do Evangelické církve augsburského vyznání v Polsku, sbory na levém, československém břehu se sdružily do tří církví. Slezskoněmecké sbory se připojily k Německé evangelické církvi v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, polské sbory založily samostatnou Evangelickou církev augsburského vyznání v republice Československé. V roce 1929 byl založen sbor Českobratrský. Pastor Kulisz, jehož volba farářem musela být teprve po válce potvrzena novou polskou konzistoří ve Varšavě a který byl v roce 1921 zvolen i seniorem (superintendentem), se snažil o upevnění své církve na pravém (polském) břehu řeky Olzy. Založil proto nový diakonát ve svém rodišti Dziegielově, jeho dosavadní působiště, Komorní Lhotka, zůstalo v Československu. Pravou rukou se mu stal německý pastor v Chrámu milosti dr. Rudolf Wrzecionko, skvělý pastorační pracovník a vynikající kazatel usilující o pokojné soužití všech národností ve sboru. Období první Československé republiky trvalo na levém břehu Olzy jen 18 let a přineslo málo klidu do života zdejších evangelíků začleněných do tří, a později dokonce čtyř luterských církví.

Nejdříve byl v letech 1925 – 1927 v nové městské čtvrti Na Rozvoji v Českém Těšíně vybudován „německo-slezský“ chrám, tzv. kostel zdejších (kościół tutejszych – die Kirche der Hiesigen). Ve 30. letech se připojil k Německé evangelické církvi v Čechách, na Moravě a ve Slezsku se sídlem v Jablonci nad Nisou (Deutsche evangelische Kirche in Böhmen, Mähren und Schlesien in Gablonz) a náležel k ní až do roku 1945. Jeho nejvýznamnějším představitelem byl farář Paul Zahradnik.

V roce 1929 vyrostla nevelká budova Českobratrské církve evangelické ve Frýdecké ulici, nazývaná také „česko-slezským“ kostelem. Češi však tvořili tehdy v Českém Těšíně zanedbatelnou menšinu. Zakladatelem sboru byl farář Jan Geryk, který se snažil získávat pročesky smýšlející šlonzáky. Jednalo se často o lidi konfesně labilní, vesměs bývalé katolíky, kteří chtěli pracovat v českých státních úřadech a v mladé republice hledali svou novou národní identitu. Část jeho členstva tvořili čeští úředníci, učitelé a průmysloví odborníci, kteří se do města přistěhovali po roce 1920. Tomuto společenství se přezdívalo „sbor husitů“.

V letech 1931–1932 vybudovala Augsburgská církev evangelická ve východním Slezsku v Československu, kostel v Českém Těšíně, v ulici Na Nivách, zvaný „polským“ kostelem. Tato luterská církev byla v roce 1923 státem potvrzena. Patřily k ní četné městské i vesnické sbory na „československém“ Těšínsku. Jejím seniorem byl zvolen farář Józef Berger.

Historický Chrám milosti zůstal na polské straně Olzy a jeho členové byli v meziválečném období vystaveni silné polonizaci.

Po Mnichovské dohodě 29. září 1938 a následné 1.vídeňské arbitráži byla převážná část Těšínska, dosud náležející Československu, obsazena polským vojskem. Sjednocení území pod křídly polského orla trvalo stěží jeden rok. Čeští „husitští“ duchovní, spolu s českými průmyslovými odborníky, úředníky, učiteli, podnikateli ap., byli vyhnáni ze země. Jejich kostel na Frýdecké ulici byl skonfiskován polským státem a proměněn na skladiště.

Když 1. září 1939 vypukla 2. světová válka, bylo Těšínsko obsazeno nacistickým Německem a přiřčeno k říšské provincii Pruské Slezsko. Tímto bylo celé území historického Těšínského knížectví včleněno do tzv. Třetí Říše. Evangelické církve byly bez ohledu na jejich specifickou tradici, dřívější příslušnost k Evangelické církvi a.v. v Rakousku a navzdory silným protestům jejich superintendenta Paula Zahradníka,¹² včleněny všechny do Slezské církevní provincie Staropruské unie se sídlem ve Vratislavi. Začalo panování „hnědých supů“ pod křídly německého orla s hákovým křížem v drápech. Mnoho duchovních bylo uvězněno a odvezeno do koncentračních táborů, mezi nimi i senior Karol Kulisz. Zemřel mučednickou smrtí v Buchenwaldu 8. května 1940.

Po druhé světové válce byla na Těšínsku mezi Polskem a Československem vytyčena stejná hranice na řece Olši jako v roce 1920. Hranice s Německem byla od Bohumína přesunuta 300 km na západ na linii řek Odry a Lužické Nisy. Útěk a vyhnání drtivé většiny Rakušanů a Němců z území Československa a Polska, zdecimovaly dřívější německé sbory na Těšínsku natolik, že prakticky přestaly existovat. Na polské straně Těšínska byl obnoven „status quo ante“ (stav předchozí). Zbytek německy (avšak současně i polsky) mluvících členů stal se součástí polských sborů.

Na československé straně došlo v letech 1945 - 1948 k další polarizaci společnosti na politickém pozadí. Členové „zdejších“, tedy „německo-slezských“ sborů, které v době první československé republiky patřily k Německé evangelické církvi v Čechách, na Moravě a ve Slezsku s církevním ústředím v Jablonci nad Nisou, kteří po válce nemuseli opustit vlast, se nyní stali členy Českobratrské církve evangelické, která současně převzala i státem skonfiskovaný majetek německojazyčných sborů. To se stalo pod politickým nátlakem Československé strany socialistické a se souhlasem prezidenta Edvarda Beneše.

Polsky mluvící Slezská církev evangelická a.v. v ČSR hledala politickou podporu v Komunistické straně Československa a po komunistickém puči v únoru 1948 prosadila díky této podpoře svou úplnou nezávislost na Českobratrské církvi evangelické.

Evangelické církve v Polsku se svými přibližně 100 tisíci členy nepředstavovaly pro komunistický

¹² Patzelt, H. *Paul Zahradnik*, In: Jahrbuch für die Geschichte des Protestantismus in Österreich, Wien 2006. Tentýž, *Wie es zum Ende ging*, In: Schott, Chr.- Erd. (Hg.), *In Grenzen leben – Grenzen überwinden*. Zur Kirchengeschichte des 20. Jahrhunderts in Ost-Mittel-Europa. Festschrift zum 65. Geburtstag von Peter Maser, LIT, Berlin 2008.

režim vážnější opozici na rozdíl od Římskokatolické církve. Státní dohled se na ně tudíž tolik nesoustřeďoval. Protestantské církve v Československu měly své postavení nesrovnatelně horší.¹³ Životní síla probuzeneckých evangelíků, kteří na české straně Těšínska navzdory pronásledování během komunistické nadvlády obstáli, pramenila jistě z jejich zbožnosti, mající své kořeny v pietismu 18. století, na který ve stoletích 19. a 20. navazovalo probuzenecké hnutí.

Již jsem zmínil faráře Karola Kulisze, který založil před první světovou válkou Społeczność Chrześcijańska, aby „probudil“ slovanské evangelíky v době průmyslové revoluce pomocí duchovního vzdělávání, a tímto je ochránil od nástrah, jež s sebou industrializace nesla. Toto duchovní probuzení hledalo smysl života v Kristu a zároveň mělo mezinárodní charakter. Bylo nesené mnoha osobnostmi různých národností: Němci, Angličany, Slováky, Poláky, Čechy. Jmenujme aspoň Evu von Thiele-Winckler, Kristínu Royovou, dr. Paula Wißwerde, dr. Baedekera a.j. Záměrem pastora Karola Kulisze bylo pomocí diakonické práce duchovně posilovat členy ev. církve a zmírňovat sociální důsledky průmyslové revoluce v Rakouském Slezsku, nikoli šířit polský nacionalismus nebo přesněji řečeno protiněmecké nálady. I když se sám jako poradce během pařížské mírové konference zasazoval o začlenění celého Těšínského Slezska do Polska a osobně se snažil získat pro tuto myšlenku československého prezidenta Tomáše Garrigua Masaryka, měl přitom na zřeteli dobro většiny slovanských členů ev. sborů a všeho slovanského obyvatelstva na Těšínsku, nikoliv mezinárodní politiku. Po 1. světové válce si na Těšínsku nikdo ani nedokázal představit, že zdejší obyvatelé hovořící německy, polsky, česky (resp. dialekty) a považující Chrám milosti a jeho dceřiny sbory za svou duchovní domovinu, budou úředním rozhodnutím z roku 1940¹⁴ donuceni ‚definovat‘ svou národnost – německou, polskou, českou či slezskou, a že na základě této ‚definice národnosti v občanském rejstříku‘ budou brzy se zbraní v ruce nuceni zabít své bratry a sestry ve víře.

Spolecznosc Chrześcijańska (Křesťanské společenství) se i po druhé světové válce stalo nositelem vzdělání a víry, a to i v 50. a 60. letech, kdy se v několika etapách vyostřilo pronásledování církví

¹³ *Křesťané v odporu proti komunistické diktatuře v Československu = Christen im Widerstand gegen die kommunistische Diktatur in der Tschechoslowakei 1948-1989.* J. Szymeczek-M. Danyś, vydala SCEAV, Český Těšín 2006.

¹⁴ V průběhu roku 1940 provedly německé úřady evidenci obyvatelstva v tzv. území Olzy (Olsagebiet), které v říjnu 1939 bylo připojeno k Německé říši. V jeho důsledku každý obyvatel této země obdržel úředně ověřený dokument, který potvrzoval jeho totožnost. Pokud je mi známo, jednalo se o první „občanský průkaz“ v dějinách této země. Stvrzoval m.j. následující údaje: V bodě č. 7 měla být stvrzena národnost a v bodě č. 8 uvedena odpověď na otázku: „Kterým jazykem mluví jeho nositel doma?“ Ve vysvětlivkách k těmto bodům byly uvedeny následující instrukce: K otázce č. 7: „uvést lid, s nímž se jeho nositel cítí vnitřně spojen, a ke kterému se přiznává. Přiznání musí však být potvrzeno konkrétními fakty jako jazyk, vzdělání, kultura atd. a nesmí být v rozporu s dosavadním jednáním.“ K bodu 8: „U jazyka nesmí být použito výrazu zdejší“. Jazyk musí být přesně určen, např. německý, polský, ukrajinský, litevský, český, běloruský, mazurský, kašubský, šlonský, jidiš atd.“ Na konci vysvětlivek byla uvedena sankce: „Falešné údaje neb jejich zatajení budou trestány. Vlastník je povinen nosit tento průkaz vždy s sebou.“ (citát přel. z německého originálu)

v Československé (od 1960 socialistické) republice. Jejím předsedou byl tehdy Vladislav Santarius, farář v Třanovicích. Pod jeho vedením bylo Křesťanské společenství navzdory těžkému pronásledování „světlem v temnotách“ a pro četné mladé evangelíky cestou k víře v Ježíše Krista. Po Sametové revoluci byla tato mladá generace schopna ihned se aktivně zapojit do obnovy církve a diakonie. Ani tato doba znovunabyté svobody se neobešla bez lidských pochybení. Přinesla s sebou ještě jedno rozdělení. Čtyři sbory SCEAV se oddělily a roku 1995 a utvořily Luterskou evangelickou církev a. v. v ČR.

Naše vyprávění o historii diakonie na Těšínském Slezsku by nebylo úplné, kdybychom nezmínili činnost německy mluvících evangelíků před I. a po II. světové válce. V protikladu k situaci v Čechách a na Moravě, kde na mnoha místech vzrůstalo mezi Čechy a Němci napětí, nehrála národnost na Slezsku významnější roli. Životní úroveň Němců byla zpravidla vyšší, což bylo vidět na příkladu české a německé Diakonie v Praze. Zatímco Němci byli po druhé světové válce na základě Benešových dekretů z většiny území Československa a Polska téměř zcela vyhnáni, v hornoslezském a ostravsko-karvinském průmyslovém revíru panovaly poněkud jiné poměry. Těžký průmysl měl bez přerušování pracovat dále, tentokrát pro „rudé pány“, a to nejen pro Čechy nebo Poláky, ale především pro vítězné Sověty. Před přicházející Rudou armádou přirozeně prchali nacističtí funkcionáři a němečtí odborníci z průmyslových podniků, ale také místní starousedlí majitelé dolů a průmyslových závodů (hrabě Larisch, baron Wilczek). Mnozí z nich opustili svou vlast brzy po příchodu nacistů během 2. světové války (Rothschildové). Domácí technický personál a kvalifikovaní zaměstnanci v dolech a v průmyslu měli po osvobození zůstat bez ohledu na národnost ve své vlasti. Kde by totiž noví „rudí páni“ našli krátce po válce kvalifikované pracovní síly? Původní obyvatelé, nasazení v době války ve Wehrmachtu nebo na nucených pracích v Říši, byli přivázeni rovnou z válečných zajateckých táborů do svých obcí na Těšínském Slezsku, aby nahradili chybějící pracovníky, udrželi chod těžkého průmyslu a zvýšili poválečnou výrobu. Tak byl dovezen z amerického zajetí do Třince také ‚Gefreiter‘ Paul Danys.

V oblastech Horního Slezska a Těšínska, ležících na křižovatkách důležitých obchodních cest, od nepaměti mnohonárodnostních, od 18. století silně industrializovaných, bylo národnostní napětí mezi Slovy, Rakušany a Němci relativně mírné. Během staletí společného soužití se vytvořil specifický kmen „Slezanů“ (Schlonzaků).

Dle nestora těšínských historiků Oskara Wagnera: „V 19. století se mezi místními obyvateli probudilo nové slovansko-slezské povědomí. Tito Slezané žili v klidu a pokoji při staré slezské jižní hranici, ale postupně se dostávali mezi mlýnské kameny Poláků a Čechů. Rychle rostoucí industrializace přispěla k rozdělení doutnajících konfliktů. Nacionalismus zrozený z myšlenek Herdera a romantismu zničil na Těšínsku dávné soužití mezi Němci a Slovy. To, co začalo jako

boj o kulturu („Kulturkampf“), skončilo katastrofou.“¹⁵

Tato tragédie měla částečně kořeny i v kruzích luteránských teologů, kteří po roce 1848 stále více zdůrazňovali národnostní myšlenky a snažili se prosazovat je i politicky. Když bratři Michejdové požadovali, aby celé Těšínsko bylo kvůli své slovanské většině připojeno k zaostalé zemědělské Haliči a po první světové válce k Polsku, vyvolalo to na levém, průmyslovém břehu Olzy u samotných polsky mluvících Slezanů pochybnosti. Zaměstnance dolů a továren již tehdy zajímal daleko více průmyslový rozvoj regionu než národní „sny“ duchovních. Oblast byla navíc z mnoha hledisek jednoznačně spjata se západem: s českými zeměmi, Pruskem, Saskem, dokonce i s Porýním a Porúřím.

Po prohraných válkách o Slezsko se na vídeňském dvoře hledala příčina porážky. Byla shledána v zaostalosti těžkého průmyslu Rakouska. Proto také již výše zmíněný vévoda Albert Sasko-Těšínský založil r. 1772 železářny u Ustroně nedaleko Těšína. V roce 1815 byly postaveny: slévárna, 1846 válcovna plechů a několik továren, které vyráběly stroje, a které již r. 1854 zaměstnávaly více než 600 dělníků. V návaznosti na projekt výstavby bohumínsko-košické dráhy se průmyslové a hutní závody soustřeďovaly po roce 1839 do Třince, kde vyrostl největší hutní závod v celé rakouské monarchii. Průmysloví dělníci však byli na pracovním trhu ještě vzácní. Poddanství bylo totiž zrušeno až po revoluci r. 1848.

Zaměstnavatelé v Rakousko-Uhersku byli nuceni starat se o zdravotní stav a sociální poměry v rodinách svých dělníků - na rozdíl od jiných průmyslových zemí, které si přivážely lacinou pracovní sílu nebo dokonce otroky ze svých kolonií, jako např. Velká Británie, Francie, USA, a.j.

S jedním příkladem rané péče o zaměstnance se setkáváme právě v Ustroni. Pracující se zde mohli nejen třikrát denně lacinou a vydatně v místní „závodní jídelně“ stravovat, ale po směně mohli využít i horkou lázeň ve slatině a koupel v rašelině. Tyto lázně tam mimochodem fungují dodnes. Bylo postaráno i o rodiny pracovníků v případě smrtelných úrazů, ke kterým v dolech a v těžkém průmyslu docházelo často. Místním evangelickým církevním sborem byl založen dokonce dům pro sirotky a důchodový fond pro vdovy.

Doly a těžký průmysl se staly stěžejními pilíři hospodářství na Horním Slezsku, Těšínsku Karvinsku a Ostravsku. Daly zároveň podnět k tvoření systému sociálního zabezpečení, například pojišťovnictví. Díky iniciativě ředitele Těšínské komory Ludwiga Hoheneggera (1807 – 1864) byla v Těšíně v roce 1840 založena tzv. Bratrská pomoc (Bruderlade, Bratnia pomoc), jedna z prvních institucí zdravotního a sociálního pojištění v Rakousku vůbec. V roce 1885 disponovala

¹⁵ Wagner, O. *Zwischen Völkern, Staaten und Kirchen. Zur Geschichte des Protestantismus in Ostmitteleuropa* [Mezi národy státy a církvemi. Dějiny protestantismu ve střední a východní Evropě], Berlin/Bonn 1986. In: Patzelt, H. *Die Anfänge der Diakonie im Teschener Gebiet* [Začátky diakonie na těšínském území], BOKG 5, Münster 2002.

pozoruhodně vysokým kapitálem 606 tisíc guldenů.¹⁶

„Zlatý věk“ rakouské monarchie a zároveň jejího těžkého průmyslu měl ovšem přijít teprve v době dlouhého panování císaře Františka Josefa I. (1848 - 1916). Po objevení nejvydatnějších uhelných zásob v tehdejší Evropě v ostravsko-karvinském uhelném revíru začal bouřlivý rozvoj Těšínského Slezska. Před 1. světovou válkou bylo v revíru činných 42 šachet a pracovalo v nich 43 700 horníků. Ocelárny a válcovny plechu barona Rothschilda v Moravské Ostravě s více než 10 000 dělníky, podobně velké hutě v Třinci a desítky menších průmyslových podniků rozvinuly Těšínské knížectví do jedné z nejdůležitějších průmyslových oblastí Evropy. Počet obyvatel rychle vzrůstal a s ním i počet evangelických sborů. Těm nemohla zůstat lhostejná nouze dělníků a horníků, zejména pokud si uvědomovaly nebezpečí vlivu marxismu. Již zmíněný superintendent dr. Theodor Haase, ale i mnozí faráři ve sborech se osvědčili nejen jako skvělí kazatelé, ale i jako podnikaví diakoni. Na vzrůstající potřeby však nestačili. Díky mohutné podpoře ze strany protestantů z německých zemí, zvláště spolku Gustava Adolfa (GAW) z Lipska, byl v roce 1888 v Bielsku otevřen první evangelický seminář pro kazatele v Rakousku, který do počátku 1. světové války připravil do služby více než stovku učitelů náboženství, kazatelů a diakonů.

Význam superintendenta dr. Theodora Haase pro rakouský protestantismus a pro Těšínské Slezsko zvláště, byl kvůli protiněmeckým náladám v české i polské společnosti po 2. světové válce zamlčen, zameten pod koberec a brzy zapomenut. Avšak bez jeho iniciativy a činorodosti by nevzniklo tolik středisek pomoci bližnímu, které slouží dodnes. Jeho jméno je dnes na tomto území bohužel téměř zapomenuté.

Těšíňští Slované vzpomínají raději protagonisty probuzeneckého hnutí a pietismu v osobách seniora Kulisze a faráře dr. Pindóra, kteří hledali zdroje financování pro svou sociální práci i mimo Německo.

Dr. Theodor Haase měl jiný teologický profil, než oba výše jmenovaní. Řadí se jednoznačně k liberální větvi německého protestantismu. Ve své sociální angažovanosti však kráčet ve šlépějích Augusta Hermanna Franckeho. Ten zamýšlel již na počátku 18. století založit v Těšíně misijní centrum pro celou jihovýchodní Evropu. Ale teprve dr. Haase mohl o mnoho let později tyto myšlenky uskutečňovat, a to ve zcela jiném společenském, hospodářském a politickém kontextu a prostředí. Průmyslový rozvoj s sebou sice přinesl všechny zmíněné negativní společenské jevy, avšak protestantským církvím nabídl dosud netušené možnosti různorodých aktivit v sociální oblasti. V dlouholetém konfesním boji s katolickou církví mohli protestanté prokázat svou flexibilitu a organizační zručnost, zvláště ve věcech sociální pomoci.

¹⁶ Patzelt, H. s. 52.

Nejlépe to lze znázornit na příkladu evangelické nemocnice v Těšíně. Od roku 1754 fungoval sice špitál v rámci kláštera Alžbětinek, v němž se však řádové sestry pokoušely nebohé protestantské pacienty v jejich slabé chvílce obrátit na katolickou víru. Dr. Haase se ujal iniciativy a postavil novou moderní nemocnici, ve které bylo o pacienty dobře postaráno nezávisle na jejich konfesi, tak i národnosti. A následně vybudoval další nemocnici v Bílsku. Diakonky, které v nich pracovaly, se vzdělávaly v ‚Sophienhaus‘ ve Výmaru (Weimar) a ošetřovatelky byly školeny ve Výmarské nemocnici pro obě nemocnice na Těšínsku.¹⁷

Další konkurence mezi konfesemi se projevila v oblasti vzdělávání. Školy byly od Vestfálského míru podřízeny správě katolické církve. Protestantský patent sice přiznal evangelíkům i katolíkům stejná občanská práva, avšak evangelíci neměli zprvu dostatek personálu, aby této svobody mohli využít. Chyběli jim např. evangeličtí učitelé. Zde museli znovu pomoci bratři ve víře ze zahraničí, zvláště z Německa. Byl to opět neunavný ředitel Diakonických ústavů z Kaiserswerthu, Theodor Fliedner, který pomohl v Bílsku založit v r. 1867 již zmíněný evangelický vzdělávací ústav pro učitele, jediný svého druhu v celé monarchii. Jednalo se o dvojjazyčnou vzdělávací instituci, jejíž absolventi byli schopni vyučovat na německých i polských školách. Německá pomoc měla přirozeně i konfesionálně-sociální rozměr. Jak silný vliv to byl, dokládá skutečnost, že před 1. světovou válkou působilo na Těšínském Slezsku 22 místních skupin spolku Gustava Adolfa.

V této práci nelze popsat vše, co protestantismus na poli sociální práce pro občany Těšínského Slezska a potažmo celé habsburské monarchie vykonal. Přirozeně byl tento vliv z mnoha důvodů v silně katolickém, v dosud polofeudálním státě úřadům „podezřelý“ (suspekt) nicméně pozeňnaný. Historik Těšínska, dr. Herbert Patzelt, píše: „Celkově se těšínský protestantismus na přelomu 19. a 20. století projevoval v mnoha rovinách. Reprezentativní církevní budovy, mnohá sborová centra s diakonickými ústavami a bohatý spolkový život dokazují jasnou přítomnost protestantismu v katolickém Rakousku. S jistým zadostiučiněním lze o Rakouském Slezsku před rokem 1918 tvrdit, že jakkoli bylo v Dunajské monarchii korunní zemí zcela nejmenší, v přepočtu na hlavu v placení daní takřka nejsilnější.“¹⁸

Kdo by chtěl podložit teze Maxe Webra čísly a argumenty, měl by se ponořit do statistik tohoto malého průmyslového území se silnou protestantskou menšinou.

Panování „hnědých supů“, jak pojmenoval nacisty poslední německý pastor Chrámu milosti v Těšíně Adolf Jesch¹⁹, vedlo v oblasti diakonie k tomu, že všechny polské spolky a sociální ústavy byly připojeny k německým, nebo úplně zrušeny. Mnoho slezských mužů bylo povoláno

¹⁷ Srov. Wagner, O. *Zwischen Völkern, Staaten und Kirchen*, str. 435-436.

¹⁸ Patzelt, H., s. 56.

¹⁹ Jesch, A. str. 13.

do vojenské služby ve Wehrmachtu. Poláci byli povinni vykonávat nucené práce v Říši a ti, kteří odporovali, končili často v koncentračních táborech. Na jejich místa v dolech a těžkém průmyslu přišli „specialisté“, říšští Němci, většinou z Porýní a Porúří, kteří si ve strategickém těžkém průmyslu spíše hledali klidnější pracovní místo, než byla vojenská služba na frontě. Oblast Těšínska, Karvinska a Moravské Ostravy se během války stala oázou klidu a relativního blahobytu. Pro německý zbrojní průmysl byla nepostradatelná. V třineckých a ostravských slévárnách a ocelárnách se vyráběly pláště ponorek, obrnění a housenkové pásy pro tanky a dokonce pláště pro rakety V1 a V2. Černé uhlí a koks se vyvážel do celé Říše. Horníci a dělníci v těžkém průmyslu dostávali zvýšené příděly potravin a všeho potřebného. Pro strategické nálety bombardérů západních spojenců leželo toto území skoro po celou dobu války mimo dosah. Blížící se Rudá armáda neměla zájem na ničení průmyslové infrastruktury. Naopak, v záměrech Stalina na ovládnutí střední Evropy hrála tato oblast důležitou roli.²⁰ Byla dobyta skoro ‚bez jediného výstřelu‘ a brzy připojena k sovětskému zbrojnímu průmyslu. Pokus polských velitelů Berlingovy armády, která bojovala na straně Rudé armády, připojit území někdejšího Těšínského knížectví po válce k Polské lidové republice (PRL) ztroskotal, a to s největší pravděpodobností na příkaz samotného Stalina, který ze strategických důvodů nařídil „status quo ante“, takže Těšínsko i samotné město Těšín bylo po válce znovu rozděleno - nyní mezi ČSR a PLR.

Po osvobození vypukl mezi církvemi ‚boj‘ o přerozdělení bývalého německého majetku. Netrval dlouho; ukončili ho komunisté po převratu v únoru 1948 se všemi důsledky pro církve v celé ČSR, které byly popsány výše. V československé části Těšínska šlo také o ústavy Karola Kulisze v Komorní Lhotce, které byly s konečnou platností v roce 1960 zestátněny. O tom bude pojednáno více v následující kapitole o faráři Vladislavu Santarioni.

²⁰ Sovětští velitelé vyprávěli místním dělníkům legendu o archandělu Michaelovi, který se prý objevil na nebi u Katovic s vytaženým mečem v ruce, takže Rudoarmjeji tři dny ‚neměli chuť bojovat‘. Wehrmacht se z ‚Katovického kotle‘ mohl stáhnout a průmysl neutrpěl žádnou větší škodu. Na Těšínsku vůbec žádnou. Dělnictvo na Těšínsku, v převážné většině pod vlivem pietismu, vidělo v tomto nebeském znamení vzkaz, že ‚boj mezi Dáblem a Belzebubem‘ (Hitlerem a Stalinem) musí pokračovat dál a vrátilo se zpátky na svá pracoviště, takže průmysl mohl dále vyrábět, tentokrát k prospěchu Sovětů (jedna z legend chytře vymyšlena politruky Rudé armády).

